

PAŃSTWO I SPOŁECZEŃSTWO

STATE AND SOCIETY

E-ISSN 2451-0858 ISSN 1643-8299

ROK XXIII: 2023, NR 2

DOI: 10.48269/2451-0858-pis-2023-2-005

Data wpłynięcia: 3.12.2022

Data akceptacji: 23.10.2023

AUTORSKIE PROGRAMY KSZTAŁTOWANIA POSTAW TWÓRCZYCH ORAZ ROZWIJANIA ZDOLNOŚCI I UZDOLNIEŃ DZIECI W WIEKU PRZEDSZKOLNYM I WCZESNOSZKOLNYM

Danuta Skulicz

dr, prof. KAAFM, Krakowska Akademia im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego,
Wydział Psychologii, Pedagogiki i Nauk Humanistycznych
<https://orcid.org/0000-0002-4711-2160>

Streszczenie

W kształtowaniu postaw twórczych człowieka, w rozwijaniu jego zdolności, uzdolnień i zainteresowań nieodzowna jest celowa działalność edukacyjna od wieku przedszkolnego i młodszego wieku szkolnego począwszy. Konstruktynve podejście do zadań edukacyjnych budowane na psychologii pozytywnej rozwijają pedagodzy reprezentujący nurt pedagogiki rozwoju i pedagogiki pozytywnej. Doskonalenie przez nauczyciela umiejętności prowadzenia zajęć z wykorzystaniem aktywnych metod nauczania-uczenia się to podstawa efektywnego warsztatu pracy. Jedną z ważnych dróg jego doskonalenia jest projektowanie programów autorskich. Działalność ta ma charakter twórczy i takie też postawy należy kształtować u nauczycieli w toku doskonalenia warsztatu pracy metodycznej. Zarówno w odniesieniu do uczniów, jak i nauczycieli można powiedzieć, że to edukacja budująca osobę.

Celem artykułu jest uprzystępnienie i omówienie autorskich programów rozwijania zdolności oraz kształtowania uzdolnień uczniów, zawartych w publikacjach przedmiotowych, oraz wybranych programów zaprezentowanych na forach edukacyjnych dla nauczycieli i rodziców. Warto podkreślić, że nie jest powszechną praktyką doskonalenie warsztatu dydaktycznego nauczycieli na drodze własnej, autorskiej twórczości, szczególnie w zakresie konstruowania programów edukacyjnych. Ważne jest zatem budowanie świadomości nauczycieli, że można taką działalność (twórczą) podjąć, zarówno dla własnego

rozwoju, ale przede wszystkim dla rozwoju uczniów. Autorskie programy rozwijania zdolności dzieci oraz kształtowania uzdolnień są tutaj najlepszym przykładem.

Słowa kluczowe: postawa twórcza, zdolności, uzdolnienia, zainteresowania, metody aktywne, projektowanie programów, programy autorskie

Authors' programmes for shaping creative attitudes and developing the abilities and talents of pre-school and early school-age children

Abstract

Deliberate educational activities are indispensable in shaping people's creative attitudes, in developing their abilities, talents and interests, from pre-school and early school age onwards. A constructive approach to educational tasks built on positive psychology is developed by educators representing the development pedagogy / positive pedagogy strand. Improving the teacher's ability to teach using active teaching/learning methods is the basis for an effective workshop. One of the important ways of improving it is designing authoring programmes. This activity is creative in nature and such attitudes should be shaped in teachers in the course of improving their methodological workshop. With regard to both students and teachers, it can be said that it is education that builds the person.

The aim of this article is to present and discuss the author's programmes of developing pupils' abilities and shaping their talents, included in subject publications and selected programmes presented at educational forums for teachers and parents. It is worth emphasising that it is not common practice for teachers to improve their teaching skills through their own original creations, especially in the construction of educational programmes. It is therefore important to create awareness among teachers that it is possible to undertake such (creative) activities, both for their own development, but above all for the development of pupils. Authorial programmes for the development of children's abilities and the shaping of talents are the best example here.

Key words: creative attitude, abilities, talents, interests, active methods, programme design, original programmes

Wprowadzenie

Powinnością nauczycieli w projektowaniu działalności edukacyjnej w celu kształtowania postaw twórczych oraz rozwijania zdolności i uzdolnień dzieci jest konstruowanie autorskich programów. Są one tworzone z myślą o organizacji i udzielaniu pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach dzieciom o specjalnych potrzebach edukacyjnych. Jedną z dwunastu okoliczności, a w konsekwencji jedną z wyróżnionych grup dzieci, które wymagają objęcia pomocą, wymienioną w rozporządzeniu Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r., są dzieci o szczególnych uzdolnieniach¹. Realizacja przywołanych w rozporządzeniu założeń

¹ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2017 r., poz. 1591 ze zm.), § 2 ust. 2.

możliwa jest przy uwzględnieniu indywidualizacji w procesie edukacyjnym, a ta z kolei wykonalna jest poprzez wykorzystanie autorskich programów nauczycieli. Projektowanie przez nauczycieli działalności edukacyjnej wymaga poznania uwarunkowań konstruowania programów specjalistycznych, np. rozwijania twórczości, kształtowania zdolności i uzdolnień, rozwijania i kształtowania umiejętności dzieci oraz ich kompetencji. Istotne w przygotowaniu nauczycieli do konstruowania programów autorskich jest oparcie ich działalności projektowej na aktualnych założeniach teoretycznych oraz metodologicznych dotyczących projektowania procesów edukacyjnych. Do takich zaliczyć można prace naukowe obejmujące tematykę istoty, uwarunkowań i konsekwencji społecznych, kulturowych oraz politycznych w ujmowaniu dzieciństwa, ze szczególnym akcentem na jego jakość, a także znaczenie tego okresu rozwojowego w życiu człowieka. Z kolei przegląd stanowisk dotyczących w szczególności rozwijania zdolności i uzdolnień dzieci oraz kształtowania ich postaw twórczych stanowi o merytorycznej zawartości programu, o jego tematyce w odniesieniu do poszczególnych faz rozwoju psychicznego, społecznego, umysłowego oraz fizycznego dziecka.

Początków „modelowego” ujęcia kształtowania zdolności dzieci w zakresie wychowania przedszkolnego można upatrywać na przełomie XVIII i XIX w. w przedszkolu Friedricha Froebela, w realizowanej przez niego koncepcji darów, a więc oryginalnych przedmiotów i zabawek rozwijających procesy poznawcze, społeczne i emocjonalne dzieci.

Systemowe podejście do rozwoju zdolności pojawiło się w koncepcjach i praktyce edukacyjnej na przełomie XIX i XX w. wraz z rozwojem pąjdocentryzmu, któremu początki dał Jan Jakub Rousseau, głosząc tezę swobodnego wychowania zgodnego z naturą dziecka. Naturalizm pedagogiczny odkrywał dziecko, jego potrzeby, zainteresowania, ograniczając rolę wychowawcy do czuwania nad rozwojem dziecka oraz do badań nad zróżnicowaniem indywidualnym dzieci. Kolejne wyzwania dla edukacji kreatywnej pojawiły się w Stanach Zjednoczonych. Na początku XX w. pedagogika naturalistyczna przyjęła nazwę progresywizmu, którego inicjatorem był John Dewey. Progresywizm stał się załączkiem dużego ruchu nowatorskiego zwanego nowym wychowaniem, a razem z nim zaczęły powstawać liczne szkoły eksperymentalne. Ruch ten przyjął się także w Europie i dał początek licznym eksperymentom pedagogicznym. Reformy niektórych systemów edukacyjnych nastawione były głównie na upowszechnianie i demokratyzację oświaty – szkoła miała być aktywna, uwzględniać indywidualność ucznia, rozwijać działania i twórczość dzieci. W wyniku tego powstawały różne odmiany szkół i nauczania, łącznie z podejmowanymi próbami zreformowania szkół tradycyjnych. Do najbardziej twórczych szkół europejskich rozwijających się od początku XX w. (po dziś dzień) należą niewątpliwie francuska szkoła nowoczesna autorstwa Celestyna Freineta oraz przedszkole Marii Montessori. Opracowana metodyka edukacji

przedszkolnej i wczesnoszkolnej funkcjonuje po dziś dzień zarówno w montesoriańskich przedszkolach, jak i szkołach podstawowych.

Organizacja procesu edukacji w znacznej mierze zależy od założeń dotyczących celów kształcenia w kontekście społeczno-kulturowym funkcjonowania systemu edukacji. W równym stopniu zależy od potrzeb psychologicznych obejmujących rozwój dziecka, ale również od jakości tego rozwoju określanej jako jakość dzieciństwa. Jakość ta ujmowana jest w różnych kontekstach stanowiących wzorce/paradygmaty rozwoju dzieciństwa. Wyznacznikiem jakości dzieciństwa są szeroko rozumiane warunki realizacji potrzeb edukacyjnych dziecka, ze szczególnym uwzględnieniem rozwijania twórczości ściśle powiązanej z rozwijaniem zdolności i uzdolnień. Celem omówienia wymienionych zagadnień jest ukazanie i przybliżenie założeń konstruowania autorskich programów przez nauczycieli, a więc ich kreatywnej działalności edukacyjnej. Podejmowana jest ona również w kontekście uwarunkowań zewnętrznych, do jakich niewątpliwie należą uwarunkowania społeczne. Istotne w perspektywie oddziaływań edukacyjnych obejmujących kształtowanie postaw twórczych oraz rozwijanie zdolności, uzdolnień i zainteresowań dzieci jest podejście do dzieciństwa. Perspektywa psychologiczna, społeczna, kulturowa, ale również polityczna w istotny sposób warunkują tworzenie modelowych rozwiązań w podejmowaniu działań pedagogicznych zgodnie z indywidualnymi potrzebami dzieci.

Rozwijanie zdolności, uzdolnień i zainteresowań dzieci w kontekście paradygmatów podejścia do dzieciństwa

W życiu codziennym wypełniającym rzeczywistość społeczną spotykamy się z różnymi określeniami i stereotypami odnoszącymi się do dziecka zdolnego. Bardzo często przez rodziców, których cieszą najmniejsze osiągnięcia rozwojowe dziecka, osiągnięcia te przypisywane są ponadprzeciętnym zdolnościom ich dzieci. Każda bazgrota rozpoznawana jest jako uzdolnienie, podobnie jak rytmiczne uderzenie zabawką czy wydanie „melodyjnego” dźwięku. Są też tacy rodzice i opiekunowie, dla których zabawa dziecka książeczką odczytywana jest jako zdolność intelektualna.

Można powiedzieć, że takie rozpoznawanie zdolności nie prowadzi do autentycznej diagnozy. Jest ona oczywiście możliwa, jednak pod warunkiem, że rodzice posiadają wiedzę oraz kompetencje w diagnozowaniu poszczególnych obszarów oraz faz rozwoju dziecka. Nawet bardziej niż rodziców dotyczy to wychowawców i nauczycieli w przedszkolach oraz w szkołach w nauczaniu wczesnoszkolnym. Diagnoza jest niezmiernie ważna dla rozwoju człowieka, ponieważ wczesne etapy edukacji mają fundamentalne znaczenie dla kształtowania zdolności. Należy zatem brać pod uwagę wiek przedszkolny jako okres dynamicznego rozwoju zasobu słownictwa, fantazji, wyobraźni i logicznego

myślenia, rozszerzania kontaktów społecznych, zwiększania umiejętności komunikowania się z dorosłymi oraz rówieśnikami. Zdolności matematyczne i artystyczne – zwłaszcza muzyczne i plastyczne – pojawiają się najwcześniej u dzieci w młodszym wieku szkolnym, podobnie jak rozwój zdolności intelektualnych. Z kolei w okresie dorastania następuje rozkwit zdolności twórczych, zwłaszcza w zakresie zdolności intelektualnych. Wtedy też młodzież cechuje duża aktywność, energia, wrażliwość, a jednocześnie duża samodzielność i niezależność intelektualna.

Zdolności, uzdolnienia i talent określić można jako fenomeny, które definiują istotę człowieczeństwa. Są one fundamentem twórczości człowieka we wszystkich obszarach i aspektach jego życia. Te indywidualne właściwości człowieka stanowią przedmiot badań wielu dyscyplin naukowych, w tym pedagogiki. Spośród autorów zajmujących się problematyką zdolności, uzdolnień i talentu warto przywołać Krzysztofa J. Szmidta. Usystematyzował on poszczególne pojęcia, co ma niewątpliwie istotne znaczenie dla potencjalnych autorów programów kształtowania omawianych dyspozycji osobowych.

I tak zdolności rozumiane są jako:

- 1) potencjalna szansa, aktualnie niewystępująca, ale którą można nabyć;
- 2) biegłość, sprawność w wykonaniu jakiejś czynności;
- 3) aktualna możliwość jednostki do wykonania jakiejś czynności;
- 4) indywidualna właściwość człowieka, zapewniająca mu powodzenie w jakimś działaniu.

Uzdolnienia to: zdolności kierunkowe, specjalne, odpowiednio ukierunkowane, które warunkują ponadprzeciętny poziom wykonania jakiegoś rodzaju działalności, na przykład naukowej, artystycznej, fizycznej, technicznej itp. Inaczej – zdolności specjalne: poznawcze, językowe, literackie, matematyczne, techniczne, muzyczne, plastyczne, pedagogiczne, społeczne i in.

Talent to specyficzny kompleks cech indywidualnych, ujawniających się już w okresie wczesnego dzieciństwa u niewielu osób, prowadzący do szczególnego mistrzostwa w jakiejś dziedzinie. Inaczej – bardzo wysoki poziom określonej zdolności specjalnej lub wiązki uzdolnień, które przejawiają się w ponadprzeciętnej łatwości nabywania wiedzy lub sprawności w jakiejś dziedzinie (talent muzyczny, plastyczny, aktorski, literacki, sportowy itp.).

Pojęcie geniusza odnosi się do najwyższego poziomu funkcjonowania intelektualnego i twórczego. Geniusz zatem to osoba:

- 1) wybitnie uzdolniona;
- 2) uznana społecznie;
- 3) cechująca się mistrzostwem w jakiejś dziedzinie².

² K.J. Szmidt, *Pedagogika pozytywna: twórczość – zdolności – mądrość zespolone*, [w:] *Zasoby twórcze człowieka. Wprowadzenie do pedagogiki pozytywnej*, red. K.J. Szmidt, M. Modrzejewska-Śmigulska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 23.

Uczniów zdolnych można z kolei podzielić na trzy grupy:

- 1) uzdolnieni intelektualnie – odnoszą sukcesy w uczeniu się;
- 2) uzdolnieni w różnych dziedzinach – uczniowie zdolni w sztuce, technice, sporcie itp.;
- 3) uzdolnieni twórczo – charakteryzują się zdolnościami kreatywnymi w jednej lub kilku dziedzinach, wymyślając nowe i oryginalne rozwiązania.

Nas, z racji głównego zasobu, którym interesuje się pedagogika pozytywna, najbardziej interesuje uczeń zdolny twórczo³.

W najnowszych publikacjach obejmujących dziedzinę kształtowania postaw twórczych autorzy odnoszą się w swoich rozważaniach do „systemowej, inwestycyjnej teorii twórczości Roberta J. Sternberga i Todda Lubarta [...] [model ten] zawiera jasne zasady stymulowania kreatywności uczniów. Twórczość – według wspomnianych autorów – opiera się na współdziałaniu sześciu powiązanych ze sobą czynników: zdolności intelektualnych [...], wiedzy, właściwego stylu myślenia [...], cech osobowości specyficznych dla twórczych osób [...], motywacji (szczególnie wewnętrznej) i środowiska (wspierającego)”⁴. Według Roberta J. Strenberga „«twórczy ludzie są twórczy nie dlatego, że się tacy urodzili, ale poprzez swoje nastawienie do życia: nawykowo odpowiadają na problem w nowy, świeży sposób». Oznacza to, że model przeznaczony jest nie tylko dla dzieci uzdolnionych, ale także do całej społeczności klasowej, bowiem nastawienie do życia możemy skutecznie kształtować przez rodziców i nauczycieli, co stało się założeniem modelu. Twórczość w tej koncepcji traktowana jest jako określony sposób podejmowania decyzji”⁵. Aktywność twórcza jest znaczącą cechą różnych form działań przejawianych przez dzieci w ruchu, w zabawie, w wyrażanych spontanicznie umiejętnościach życiowych, a przede wszystkim w działaniach artystycznych. W szczególności wyrażana jest przez dzieci zdolne, a uzewnętrzniana przez nie w działaniach intelektualnych, oraz u dzieci uzdolnionych w działaniach artystycznych.

Rozważania obejmujące tematykę kształtowania postaw twórczych w toku rozwijania zdolności i uzdolnień dzieci skoncentrowane są m.in. na socjokulturowym podejściu do dzieciństwa. Paradygmat ten obejmuje socjologiczne konstrukty, psychologię rozwojową i badania dzieciństwa, zmieniające się środowisko kulturowe dzieci w erze technologii cyfrowej (nowe media – nowe postaci dzieciństwa). Kolejny paradygmat – polityczny obejmuje perspektywy polityki wobec dzieciństwa dotyczące promocji dzieciństwa, troski o dzieciństwo w wymiarze społecznym, materialnym oraz rozwojowym, a także prawa dzieci⁶.

³ *Ibidem*, s. 25.

⁴ J. Aksman, *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych: w toku innowacyjnych warsztatów Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*, Societas Vistulana, Kraków 2021, s. 14–15.

⁵ *Ibidem*, s. 15.

⁶ *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, oprac. M.J. Kehily, tłum. M. Kościelniak, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.

Każda z tych koncepcji dzieciństwa stanowi znaczący element fundamentu rozwoju człowieka, czyli wychowania i edukacji. Przy czym przez wychowanie należy rozumieć całokształt działań podejmowanych intencjonalnie oraz nieintencjonalnie odnoszących się do formowania istoty ludzkiej. Edukacja obejmuje działania intencjonalne, zorganizowane, skierowane na kształtowanie człowieka we wszystkich obszarach egzystencji, tj. w obszarze jego intelektu, fizyczności, psychiki, socjalizacji i duchowości. Do działań nieintencjonalnych należą te, które mają najczęściej miejsce w rodzinie i wynikają z tradycji, obyczajów oraz zasad społecznego współżycia, np. w społeczności lokalnej. Są to działania niezinstytucjonalizowane, których cele wynikają z przyjętych w rodzinie czy społeczności wartości.

Na każdym etapie życia decyzje dotyczące własnego rozwoju są kolejno: niesamodzielne, ograniczone oraz samodzielne, chociaż nie w pełni, bowiem czynników znaczących – determinujących nasz rozwój jest bardzo dużo, a ich struktura jest niewątpliwie złożona. Dokonujemy życiowych wyborów, kierując się zainteresowaniami, pasjami, zdolnościami, talentami, uzdolnieniami, postawą twórczą. W kontekście edukacji w ogóle, a edukacji wczesnoszkolnej w szczególności, warto zatrzymać się nad tymi obszarami działalności pedagogicznej, które obejmują realizację celów kształcenia i kształtowania postaw twórczych dzieci, ze szczególnym uwzględnieniem ich zdolności, uzdolnień i zainteresowań.

Literatura na temat zdolności, uzdolnień i zainteresowań dzieci w młodszym wieku szkolnym jest bardzo obszerna. Z jednej strony obejmuje definicje i opis fenomenów, psychologiczne podstawy rozwoju, w tym potencjał fenomenów, ale i chronologię ich kształtowania. Rozważania te w odniesieniu do dzieci w młodszym wieku szkolnym usytuować można w kolejnym paradygmacie dzieciństwa, którym jest jego jakość⁷. Dyskurs w obszarze tego paradygmatu, a więc dyskurs „jakości życia”, jest alternatywą zarówno dla dyskursu potrzeb, jak i praw dziecka.

Zastosowanie konceptu jakości życia w rozważaniach nad dzieciństwem zawdzięczamy w szczególności Ferranowi Casasowi, który uważał, że „pojęcie jakości życia jest użyteczne w rozważaniach nad dobrem dzieci, ponieważ w pojęciu tym zawiera się uznanie faktu, iż stopień, w jakim dzieci są zadowolone ze swojego życia, oraz to, na ile są szczęśliwe, nie zależy wyłącznie od stopnia, w jakim zaspokajane są ich potrzeby, czy nawet od tego, na ile są respektowane ich prawa. Musimy też wziąć pod uwagę czynniki kulturowe, takie jak role społeczne dzieci oraz ich status w rodzinach i społecznościach lokalnych”⁸.

Rozwój zdolności, uzdolnień, zainteresowań, a nade wszystko postaw twórczych dzieci może stanowić rękomię ich działań w pokonywaniu różnego rodzaju trudności w: radzeniu sobie z przeciwnościami, dorastaniu, zdrowiu,

⁷ W. Stainton Rogers, *Promocja lepszego dzieciństwa: konstrukcje troski o dziecko*, [w:] *ibidem*, s. 173–197.

⁸ *Ibidem*, s. 189–190.

zadowoleniu, osiągnięciu autonomiczności, nabywaniu umiejętności komunikowania się z innymi, dokonywania wyborów czy w rozwiązywaniu problemów, przed którymi stają w codziennym życiu. W edukacji dzieci w młodszym wieku szkolnym w kontekście konstituowania najlepszej jakości ich życia koncentrujemy się na zaspokajaniu ich potrzeb we wszystkich sferach rozwoju, ze szczególnym naciskiem na rozwój fizyczny, społeczno-emocjonalny, intelektualny, psychiczny i duchowy.

Diagnozowanie i równoległe stymulowanie aktywności twórczej, zdolności, uzdolnień i zainteresowań dzieci niewątpliwie buduje bazę dla rozwijania procesów motywacyjnych, warunkujących rozwój procesów poznawczych. I tak aktywność plastyczna dzieci, która objawia się w sposób naturalny i spontaniczny, odpowiednio, tzn. celowo, rozwijana w środowisku życia dziecka stanowi jeden z najistotniejszych czynników rozwijania procesów poznawczych.

Rozwijanie kreatywności, twórczości, zdolności i uzdolnień dzieci w toku realizacji działalności edukacyjnej przedszkola i szkoły

W kształtowaniu postaw twórczych człowieka, w rozwijaniu jego zdolności, uzdolnień i zainteresowań nieodzowna jest celowa działalność edukacyjna, od wieku przedszkolnego i młodszego wieku szkolnego począwszy.

Temat kreatywności dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym rozwinięła Agnieszka Misiuk w artykule pt. *Kreatywność dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym – tworzenie warunków do rozwoju*⁹. Autorka dokonała teoretycznego odniesienia do problematyki kreatywności oraz opisała, jakie znaczenie może mieć stosowanie ćwiczeń rozwijających kreatywność w kontekście realizacji zadań rozwojowych; omówiła także zasady ich prowadzenia. W części drugiej opracowania przedstawiła zestaw zadań dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym rozwijających kreatywność oraz karty pracy, które w tym celu można wykorzystać. Zamieszczona propozycja działań edukacyjnych stanowi inspirację do opracowania rozbudowanego programu kształtowania postaw twórczych dzieci. Takie konstruktywne podejście do zadań edukacyjnych, budowane na psychologii pozytywnej, rozwijają pedagodzy reprezentujący nurt pedagogiki rozwoju, czyli pedagogiki pozytywnej.

Głównym przedmiotem zainteresowań psychologii pozytywnej jest dobre życie, a celem badań jest opisanie i wyjaśnienie, na czym z psychologicznego punktu widzenia polega dobre życie i jakie czynniki do niego prowadzą. Psychologia pozytywna zwraca uwagę przede wszystkim na fakt, iż ludzie są twórczy, produktywni,

⁹ A. Misiuk, *Kreatywność dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym – tworzenie warunków do rozwoju*, [w:] *Praktyki edukacyjne w środowisku społeczno-wychowawczym. Badania – inspiracje – problemy*, red. M. Kamińska, I. Szczęsna, Ł. Bartosiak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021, s. 331–357.

z powodzeniem radzą sobie z trudnościami i wychodzą z opresji życiowych oraz cięższą się życiem. Badacze reprezentujący ten nurt koncentrują uwagę na przesłankach dobrego życia – zasobach – które można zaliczyć do trwałego wyposażenia psychicznego człowieka [...] ¹⁰.

Główny cel pedagogiki pozytywnej to edukacja rozwijająca człowieka na każdym etapie jego życia zgodnie ze zdolnościami, uzdolnieniami, zamiłowaniem i zainteresowaniami. Można powiedzieć, że to edukacja budująca osobę. W ujęciu Szmida podstawą pomyślnego rozwoju są zasoby twórcze jednostki, jej zdolności i wartości ¹¹. „Większość z postulatów i przyjętych w badaniach psychologów pozytywnych zasad ogólnych pośrednio lub bezpośrednio odnosi się do zasobów twórczych, zdrowia i dobrostanu człowieka, jego potencjalnych i urzeczywistnionych zdolności i uzdolnień, cnót obywatelskich i osobistych” ¹². Autor, powołując się na twórców psychologii pozytywnej, określa priorytety pedagogiki pozytywnej i zalicza do nich następujące kategorie: twórczość i kreatywność, zdolności i uzdolnienia, talent oraz mądrość. Przedmiotem badań empirycznych w obszarze pedagogiki pozytywnej są: twórczość i kreatywność dzieci, rozwijanie ich zdolności, uzdolnień i talentu. Konsekwencją takiego podejścia opartego na wynikach badań, również o charakterze międzynarodowym, jest tworzenie modeli kształtowania zdolności i uzdolnień dzieci w wieku przedszkolnym oraz młodszym wieku szkolnym. Taki innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie powstał w ramach międzynarodowego projektu „Nauka – Sztuka – Edukacja” zrealizowanego w Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego w latach 2012–2013 ¹³. W ramach opracowanego modelu przedstawiono szereg rozwiązań metodycznych w pracy z dziećmi w młodszym wieku szkolnym, w szkołach w Słowacji, Słowenii, Ukrainie i w Polsce, obejmujących m.in. metody i techniki kształtowania zdolności plastycznych dzieci ¹⁴. Przywołany model rozwijania zdolności, uzdolnień oraz postaw twórczych dzieci w procesie edukacji wczesnoszkolnej jest na przestrzeni ostatnich dziesięciu lat jednym z najpełniej i najwnikliwiej opracowanych projektów metodycznych opartych na pogłębionych badaniach. Dwa kolejne innowacyjne modele kształtowania zdolności twórczych dzieci powstały jako efekt badawczych/eksperymentalnych prac zrealizowanych przez specjalistki w zakresie teorii i praktyki, zarówno spontanicznej, jak i zorganizowanej w procesie edukacji, twórczości plastycznej dzieci.

¹⁰ K.J. Szmidt, *op. cit.*, s. 15.

¹¹ *Ibidem*, s. 13–40.

¹² *Ibidem*, s. 15.

¹³ *Nauka – Sztuka – Edukacja. Innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie*, red. J. Aksman, Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.

¹⁴ D. Skulicz, *Metody i techniki kształtowania zdolności plastycznych dzieci w młodszym wieku szkolnym*, [w:] *ibidem*, s. 317.

Kształtowanie zdolności twórczych dzieci w badaniach eksperymentalnych

Urszula Szuścik oraz Joanna Aksman – autorki prac badawczych/eksperymentalnych obejmujących tematykę ekspresji/twórczości artystycznej (plastycznej) dziecka – w wyniku przeprowadzonych badań udowodniły, jak istotne znaczenie w rozwoju procesów poznawczych, ale i umiejętności społecznych ma twórczość plastyczna dzieci rozwijająca się od bazgroty po rysunek schematyczny oraz schemat wzbogacony. Działalność plastyczna dzieci jest naturalną przestrzenią w rozwoju kształtowania zdolności twórczych.

Urszula Szuścik w pracy eksperymentalnej zatytułowanej *Bazgrota w twórczości plastycznej dziecka*¹⁵ na podstawie przeprowadzonych badań udowodniła, że stwarzanie 2–3-letniemu dziecku warunków do spontanicznej ekspresji plastycznej, ale i innych form ekspresji, np. ruchowej, muzycznej, technicznej, a więc takiej, w którą zaangażowane jest „całe” dziecko w relacji z opiekunem czy innymi dziećmi, to niewątpliwie droga do wprowadzania, kształtowania i rozwijania umiejętności będących podstawą aktywności przejawianej przez dziecko w projektowaniu, planowaniu, dokonywaniu wyborów, twórczości artystycznej, twórczości językowej, w rozwijaniu i uzewnętrznianiu zainteresowań, zdolności i uzdolnień, reasumując – postaw twórczych.

Joanna Aksman przeprowadziła badania eksperymentalne, których przedmiotem były umiejętności życiowe kształtowane w toku twórczość plastycznej dzieci w młodszym wieku szkolnym. Przeprowadzenie badań poprzedzone było wypracowaniem modelu rozwijania twórczości plastycznej dzieci w procesie edukacji szkolnej. Prace o zasięgu międzynarodowym prowadzone były w ramach wspomnianego projektu „Nauka – Sztuka – Edukacja” zrealizowanego przez pedagogów KAAFm. W toku eksperymentu, który trwał trzy lata, nauczyciele posługiwali się m.in. podręcznikami metodycznymi przygotowanymi przez Joannę Aksman i Jolantę Gabzdyl. Założenia teoretyczne, metodologiczne, opis eksperymentu i jego wyniki Aksman przedstawiła w publikacji *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych: w toku innowacyjnych warsztatów Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*¹⁶. „Warto [...] pamiętać, że w okresie wczesnoszkolnym rozwój rysunkowy przebiega równoległe z rozwojem językowym dziecka i także w sposób zauważalny może wspierać naukę pisania. Przede wszystkim jest to także okres, podczas którego dzieci w sposób naturalny cieszą się z własnej twórczości plastycznej i jeszcze nie tak krytycznie jak w następnych etapach rozwojowych oceniają swoją twórczość. Kształtowanie umiejętności życiowych dzieci wraz z kształtowaniem ich umiejętności plastycznych odbywałoby się zatem w komfortowej dla dzieci scenerii warsztatów plastycznych

¹⁵ U. Szuścik, *Bazgrota w twórczości plastycznej dziecka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.

¹⁶ J. Aksman, *op. cit.*, s. 15.

niosących radość, twórczość i zabawę”¹⁷. Wyniki przeprowadzonych przez Aksman badań dowodzą m.in. potrzeby radykalnych zmian w podejściu do kształtowania postaw twórczych dzieci, rozwijania ich zdolności i uzdolnień oraz zainteresowań. Nasuwa się też dość istotne wskazanie odnoszące się do praktyki edukacyjnej na poziomie wczesnoszkolnym. W praktyce, w toku realizacji przez nauczycieli badań w działaniu¹⁸ mają oni możliwość, poprzez prowadzenie m.in. obserwacji ciągłej, realizacji wstępnej diagnozy zdolności, uzdolnień i zainteresowań dzieci. Ekspresja plastyczna jako złożony wskaźnik rozwoju dziecka, zorganizowana zgodnie z najlepszym modelem metodyki, daje bowiem możliwość najlepszej jakości życia dziecka i jego rozwoju.

Baza teoretyczna i metodologiczna obydwu przywołanych prac naukowych (Aksman i Szuścik) reprezentuje najwyższy poziom, na którym można budować metodykę kształtowania postaw twórczych, rozwijania zdolności i uzdolnień dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Właśnie w takich pracach naukowych odnajdujemy uzasadnienie dla rozwoju pedagogiki pozytywnej/inkluzywnej.

Zainteresowania człowieka przejawiają się w gromadzonych informacjach i wiedzy dotyczącej przedmiotu zainteresowań, w działaniach oraz w stosunku emocjonalnym do tych obszarów życia, sztuki, nauki, przyrody, społeczeństwa i kultury, które zainteresowania obejmują. O intensywności zainteresowań świadczy aktywność zarówno odtwórcza, jak i twórcza, którą przejawia człowiek. Motywacja odnosząca się do rozwoju własnych zainteresowań prowadzi do ich rozszerzania i pogłębiania, a wyraża się często w pasji. Rozwój zainteresowań uwarunkowany jest wieloma czynnikami, ale to właśnie zainteresowania stanowią podstawę dla rozwoju zdolności i uzdolnień oraz twórczości¹⁹.

W zaproponowanych i zrealizowanych rozwiązaniach metodycznych Szuścik i Aksman zastosowały model edukacji aktywnej, w której na plan pierwszy wysuwają się jakość życia dziecka, radość z wykonywanych zadań oraz z kontaktów z innymi. Jakość wyrażana m.in. w rozwijanych umiejętnościach, trafnie wykorzystywanych w relacjach z innymi, ale również w oddziaływaniu na przedmioty, w pozytywnych emocjach przejawianych w ruchu, mimice, gestach, słowach i twórczości/ekspresji. Jakość wyrażana w samodzielności oraz w wyborze to z kolei poczucie własnej wartości, sprawstwa i odpowiedzialności.

¹⁷ *Ibidem*, s. 17.

¹⁸ D. Skulicz, *Badania w działaniu (action research)*, [w:] *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s. 113–121.

¹⁹ A. Ostrowska, *Twórcze myślenie dzieci w wieku przedszkolnym*, [w:] *Pedagogika przedszkolna. Oblicza i poszukiwania*, red. M. Magda-Adamowicz, A. Olczak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 252–264.

Założenia programowe i metodyczne obejmujące rozwijanie kreatywności, zainteresowań, zdolności i uzdolnień dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym

Założenia metodyczne są rozwijane i wzbogacane nowatorskimi rozwiązaniami w zakresie pełnego, wielostronnego rozwoju dzieci już od kilkadziesiąt lat. Były i są szkoły eksperymentalne, alternatywne, z nauczycielem i bez nauczyciela, edukacja domowa, nauczanie zindywidualizowane i wiele innych konstruktywnych pomysłów, których myślą przewodnią była i jest edukacja atrakcyjna, pozytywna, radosna, a nade wszystko rozwijająca w zgodzie z potencjałem jednostki i z jej rolą społeczną na konkretnym etapie rozwoju. Z założeń tych wynika idea konstruowania programów edukacyjnych, w których tworzenie zaangażowani są nauczyciele, a ich działalność edukacyjna ma charakter twórczy i osadzona jest na ich zdolnościach, uzdolnieniach, zainteresowaniach, nie mówiąc już o talencie pedagogicznym. Od połowy lat 90. XX w. nauczyciele mogą konstruować i realizować programy autorskie dla wszystkich dziedzin nauczania. Możliwość taką stworzyło zarządzenie nr 18 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 czerwca 1993 r. w sprawie zasad i warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez szkoły i placówki publiczne²⁰. Obecnie ramy dla tych programów stanowi podstawa programowa i dotyczy to głównie treści merytorycznych (przedmiotowych). Natomiast programy kształtowania zdolności, uzdolnień, umiejętności, zainteresowań dzieci zależą całkowicie od kompetencji nauczycieli i są odpowiedzią na potrzeby wielostronnego rozwoju uczniów. Dotyczy to przede wszystkim wychowania przedszkolnego oraz nauczania początkowego. Na wyższych szczeblach kształcenia w odniesieniu do dzieci uzdolnionych i utalentowanych konstruowane i realizowane przez specjalistów są programy rozwoju artystycznego, intelektualnego i fizycznego. Pojawia się zatem pytanie, czy nauczyciele konstruują programy autorskie i kształtowania postaw twórczych dzieci oraz rozwijania zdolności, uzdolnień, a także jakie są te programy – jaka jest ich oferta.

Ze względu na zintegrowaną edukację przedszkolną i wczesnoszkolną niewątpliwie nie tylko interesujące, ale również znaczące z punktu widzenia wielostronnego rozwoju dziecka będą programy adresowane do wszystkich dzieci, a więc programy, których specyfika polega na kształtowaniu przede wszystkim umiejętności społeczno-emocjonalnych, praktycznych oraz artystycznych, ze szczególnym uwzględnieniem wszystkich form ekspresji. Wymienione umiejętności, jak dowodzą przywołane już wcześniej prace eksperymentalne Szuścik i Aksman, pozostają w bezpośrednim związku z rozwijaniem procesów poznawczych, zainteresowań oraz z kształtowaniem postaw twórczych. Istotny jest

²⁰ Zarządzenie nr 18 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 czerwca 1993 r. w sprawie zasad i warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez szkoły i placówki publiczne (Dz.Urz. MEN nr 6, poz. 20).

aspekt metodyczny programów stymulujących i rozwijających zdolności oraz uzdolnienia dzieci.

Metodyka edukacji przedszkolnej oraz wczesnoszkolnej na plan pierwszy wysuwa metody warsztatowe. Ich istotą są zorganizowane formy aktywności dzieci, które wprowadza i realizuje nauczyciel. Aktywność dzieci jest pod „kontrolą” nauczyciela, który nie tylko proponuje, ale również czuwa nad prawidłowym (z punktu widzenia metodyki) realizowaniem celów oraz zadań warsztatów. Ważna jest też ewaluacja, która jest udziałem dzieci, a wyrażana jest w ich zadowoleniu z wykonanych prac. Przykłady teoretycznych i metodycznych podstaw konstruowania programów zintegrowanej edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej można odnaleźć w literaturze przedmiotowej obejmującej tematykę kształtowania postaw twórczych dzieci. Na uwagę zasługuje fakt, że stymulowanie i rozwijanie aktywności twórczej sprzyja diagnozie zdolności i uzdolnień oraz zainteresowań wszystkich dzieci, a także ich wszechstronnemu rozwojowi.

W działaniach edukacyjnych obejmujących kształtowanie postaw twórczych dzieci, ich zdolności, uzdolnień i zainteresowań wiodącą rolę pełni nauczyciel²¹. Czego zatem należy od niego oczekiwać? Rolą nauczyciela w rozwijaniu aktywności twórczej dzieci jest w pierwszej kolejności nieograniczanie ich naturalnych zdolności, co powinno wyrażać się poprzez: okazywanie dzieciom, że ich pomysły są wartościowe; okazywanie szacunku dla niezwykłych pomysłów dzieci; nieograniczanie, ale i zachęcanie do stawiania pytań; odnoszenie się z zainteresowaniem do pytań „niezwykłych”.

Dla zaprojektowania, organizacji i realizacji efektywnych i twórczych działań nauczyciela, a w konsekwencji ucznia, potrzebny jest przemyślany projekt działań, wyrażający się w programach autorskich kształtowania umiejętności twórczych dzieci. Właśnie te umiejętności otwierają najmłodszym drogę do rozwijania zainteresowań, zdolności i uzdolnień w procesie edukacji na wszystkich jej poziomach, o co należy szczególnie dbać. Programy autorskie kształtowania zdolności i uzdolnień dzieci zostały zaprezentowane w publikacji *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych* pod redakcją Wiesławy Limont²². W pierwszej części publikacji zawarte są artykuły obejmujące teoretyczne założenia oraz strukturę różnych kategorii programów. Druga część publikacji składa się z trzech rozdziałów: *Programy edukacyjne — przez twórczość i ku twórczości*, *Programy edukacyjne dla dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym* oraz *Programy edukacyjne w dalszych etapach kształcenia*. Treści zawarte w tej części pracy mogą być szczególnie przydatne dla nauczycieli, którzy przygotowują się do konstruowania programów autorskich. Obok

²¹ *Edukacja małego dziecka*, t. 12: *Kierunki zmian w edukacji i stymulacji aktywności twórczej*, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuszcik, B. Oelszlaeger-Kosturek, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego—Oficyna Wydawnicza Impuls, Cieszyn—Kraków 2017.

²² *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, red. W. Limont, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.

istotnych treści odnoszących się do projektów działań opublikowane są również przykładowe programy. Z działań dotyczących dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym na uwagę zasługuje program „Dostrzegać więcej, widzieć inaczej”, eksponujący „praktyczne aspekty rozwijania zdolności dzieci w wieku wczesnoszkolnym. Walorem [...] jest refleksyjny sposób ujęcia programu przez autorkę. [...] Założeniem programu edukacyjnego jest stymulowanie rozwoju uzdolnień w nauczaniu zintegrowanym. Ciekawym rozwiązaniem jest realizacja programu z całą klasą w ciągu trzech lat, uwzględniająca kontynuację w klasach IV–VI. Spośród wszystkich uczestników biorących udział w zajęciach wyłonione zostają dzieci szczególnie zdolne twórczo. [...] Autorki [programu] spodziewają się, że w efekcie oddziaływań na dziecko ukształtują człowieka aktywnego i zdolnego do twórczych działań”²³.

Doskonalenie umiejętności prowadzenia zajęć z wykorzystaniem aktywnych metod pracy to podstawa efektywnego warsztatu pracy nauczyciela. Jedną z ważnych dróg doskonalenia tego warsztatu jest projektowanie programów autorskich. Działalność ta wymaga wiedzy dotyczącej struktury programów, przedmiotu rozwoju / kształtowania / kształcenia, czyli określenia w jakim zakresie będą to wiadomości, a w jakim umiejętności specyficzne (przedmiotowe), społeczne i emocjonalne, a także doskonałego warsztatu metodycznego nauczyciela ze szczególnym uwzględnieniem metod aktywizujących.

Wyczerpujące omówienie tych zagadnień, wraz z przykładami metod i technik aktywizujących, zawiera opracowanie *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie* autorstwa Edyty Brudnik, Anny Moszyńskiej i Beaty Owczarskiej²⁴. Autorki omówiły kilkadziesiąt grup metod aktywnych wraz z technikami (ok. 400), a także przykładowe warsztaty z zastosowaniem przedstawionych przez nie metod. Według autorek metody aktywne pomagają w rozbudzaniu zainteresowań oraz w przyswajaniu wiedzy w zaplanowanym procesie dydaktycznym. Istotne cechy metod aktywnych takie jak: podmiotowość, realizacja indywidualnych potrzeb dziecka, kontrakt w planowaniu i realizacji zadań edukacyjnych, odpowiedzialność uczestników procesu edukacyjnego, komunikacja, a przede wszystkim profesjonalne pełnienie roli osoby prowadzącej zajęcia metodami aktywnymi, służą stworzeniu niezbędnych warunków dla rozwijania i kształtowania zdolności, uzdolnień, zainteresowań i postaw twórczych. W zajęciach prowadzonych metodami aktywizującymi uczestniczący zapamiętują aż 90% dostępnej dla nich wiedzy oraz rozwijają i kształtują umiejętności życiowe. Istnieją też ograniczenia wynikające ze stosowania metod aktywnych, ponieważ wymagają one specyficznych warunków (np. odpowiednia ilość miejsca i czasu, materiały edukacyjne,

²³ V. Tyborowska, W. Limont (red.), *Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, s. 206, <https://przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl/archive/article/459/wieslawa-limont-red--teoria-i-praktyka-edukacji-uczniow-zdolnych-krakow-2004/article.pdf> [dostęp: 7.12.2023].

²⁴ E. Brudnik, A. Moszyńska, B. Owczarska, *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2011.

dydaktyczne). W wyniku stosowania tych metod w ponad 20-osobowych grupach mogą pojawiać się trudności – nauczyciel może nie być w stanie nadzorować pracy wszystkich uczniów²⁵.

Niewątpliwym walorem metod aktywizujących jest fakt, że prowadzący zajęcia pomaga członkom grupy w identyfikowaniu ich własnych potrzeb, a także w stworzeniu atmosfery, w której uczestnicy mogą być otwarci i ufać sobie wzajemnie. Prowadzący stosuje różne metody i akceptuje wkład każdej osoby w proces uczenia się.

Możliwe jest zastosowanie wielu technik – ich znajomość, ale również „wypraktykowanie” przez prowadzącego (np. w ramach warsztatów dla edukatorów) stwarza realne możliwości osiągnięcia zaplanowanych celów programu poprzez efektywną realizację zaprojektowanych zadań. Naturalnie dobór metod i technik zależy w pierwszej kolejności od wieku rozwojowego dzieci do których adresowany jest program pozytywnego rozwoju²⁶.

Udział portali edukacyjnych w popularyzowaniu i udostępnianiu autorskich programów rozwijania zdolności, uzdolnień i postaw twórczych dzieci

Jak sytuacja wygląda w praktyce edukacyjnej? Odpowiedź na to pytanie – w pewnym ograniczonym do źródeł zakresie – autorka niniejszego artykułu starała się uzyskać, analizując programy autorskie obejmujące rozwijanie i kształtowanie zdolności i uzdolnień dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym. Wybrane zostały programy realizowane przez nauczycieli, opublikowane na portalach internetowych, których przedmiotem jest szeroko rozumiana edukacja. Jednym z takich portali jest Ośrodek Rozwoju Edukacji (ORE)²⁷, który w zakładce „Kształcenie i wychowanie” zawiera m.in. informacje oraz opracowania np. na temat uczniów zdolnych i ze specjalnymi potrzebami, edukacji najmłodszych oraz ich diagnozy. W zakresie opracowań dotyczących uczniów zdolnych znajduje się dwanaście specjalistycznych tematów, a wśród nich materiały „Dobre praktyki dotyczące rozwijania zainteresowań i uzdolnień – przysyłane do Ośrodka Rozwoju Edukacji ze «Szkół Odkrywców Talentów» i «Miejsc Odkrywania Talentów» – to materiały edukacyjne adresowane do nauczycieli, uczniów i rodziców. Mają one na celu wzbogacenie warsztatu pracy nauczyciela, wsparcie samego ucznia w rozwoju i pomoc rodzicom w prowadzeniu edukacji ich zdolnych dzieci”²⁸. Na szczególną uwagę zasługuje dział „Specjalne potrzeby

²⁵ *Ibidem*, s. 4–7.

²⁶ Pełny opis metod aktywizujących: *ibidem*, s. 11–427.

²⁷ Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://www.ore.edu.pl/> [dostęp: 17.09.2022].

²⁸ Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Dobre praktyki – SOT i MOT*, 6.07.2012, <https://www.ore.edu.pl/2012/07/dobre-praktyki-formatki-sot-mot> [dostęp: 12.12.2023].

edukacyjne – Edukacja najmłodszych”²⁹, w którym przedstawione zostały *Nowoczesne koncepcje wspierania uzdolnień i zdolności uczniów* – projekt rozwijania zdolności i uzdolnień dzieci w młodszym wieku szkolnym opracowany przez dr Barbarę Wolny. Autorka dobitnie akcentuje, że okres wczesnoszkolny jest „fundamentem rozwoju zdolności dziecka – wtedy ujawniają się różne uzdolnienia i talenty takie jak np. artystyczne, twórcze, muzyczne, aktorskie, przywódcze, pisarskie, matematyczne czy naukowe”³⁰. Podkreśla również, że „zdolności (uzdolnienia) w wybranej dziedzinie [powinny być] podstawą pracy z uczniem najmłodszym. W pracy z uczniem najmłodszym należy odnieść się do uzdolnień dzieci (potencjalnych)”³¹. Autorka w opracowanym projekcie pracy dzieckiem zdolnym w klasach I–III przedstawiła teoretyczne założenia rozwijania zdolności i uzdolnień dzieci ze szczególnym uwzględnieniem opracowania sylwetki rozwojowej uczniów na wszystkich etapach edukacji. Kolejny rozwinięty przez autorkę temat, to przegląd „innovacyjnych koncepcji wspierania uzdolnień i zdolności uczniów, w tym uczniów najmłodszych (z uwzględnieniem sześciolatka)”³² przy czym za najbardziej innowacyjną, a zarazem najbardziej humanistyczną autorka uznała teorię inteligencji wielorakich H. Gardnera, a więc innowacyjną koncepcję wspierania zdolności dzieci najmłodszych”³³. W zaprezentowanym projekcie Wolny jako przykład dobrych praktyk zamieściła dwa projekty przygotowania nauczycieli do konstruowania autorskich programów rozwijania zdolności dzieci w młodszym wieku szkolnym. Opracowanie to można uznać jako wzorcowy model do tworzenia przez nauczycieli autorskich programów rozwijania zdolności wszystkich dzieci.

W bardzo dużej ofercie ORE w dziale „Kształcenie i wychowanie” brak jest jednak całościowo opracowanych przez nauczycieli edukacyjnych programów autorskich dotyczących rozwijania zdolności dzieci w wieku przedszkolnym i młodszym wieku szkolnym. Takie całościowe rozwiązania proponuje natomiast portal Profesor.pl – Serwis Edukacyjny³⁴. W ofercie odnajdujemy *Autorski Program z plastyki dla dzieci 3-letnich* – „*Baw mnie sztuką*” Ewy Chłód. Autorka tak pisze o programie:

Chcąc zapewnić dzieciom jak najlepsze warunki do rozwoju aktywności twórczej, opracowałam program zajęć plastycznych, który w połączeniu z codziennymi zajęciami pozwoli na utrwalenie poznanych zadań, umożliwi poszerzenie doświadczeń

²⁹ Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Specjalne potrzeby edukacyjne – Edukacja najmłodszych*, <https://www.ore.edu.pl/2015/02/specjalne-potrzeby-edukacyjne> [dostęp: 27.12.2023].

³⁰ B. Wolny, *Nowoczesne koncepcje wspierania uzdolnień i zdolności uczniów*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, s. 4, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=4891> [dostęp: 12.12.2023].

³¹ *Ibidem*, s. 5.

³² *Ibidem*, s. 16.

³³ *Ibidem*, s. 23 i nast.

³⁴ Profesor.pl – serwis edukacyjny, <https://profesor.pl/> [dostęp: 17.09.2022].

związanych z nowymi technikami plastycznymi, rozwinięciu umiejętności współpracy w grupie i pomagania sobie nawzajem oraz wzmocni, a w niektórych wypadkach rozbudzi wiarę w siebie i własne możliwości. [...]

Szczegółowe cele i zadania:

- stymulowanie ogólnego rozwoju dziecka
- usprawnianie manualne pogłębianie, usprawnianie percepcji wzrokowej „oko-ręka-mózg”
- rozwijanie aktywności indywidualnej
- ćwiczenie kreatywnego myślenia
- rozwijanie zainteresowań
- rozbudzanie ekspresji twórczej ucznia
- wyrabianie umiejętności wyrażania swoich myśli i uczuć w formie prac plastycznych
- rozwijanie umiejętności dostrzegania piękna w wytworach kultury i czerpania przyjemności z bezpośredniego kontaktu z dziełami sztuk³⁵.

Autorką kolejnego programu pt. *Kształtowanie twórczej osobowości dziecka* jest Hanna Nawrocka. Program jest syntetyczny – autorka na początku definiuje pojęcie twórczości, natomiast o swoim programie pisze: „Stworzony przeze mnie program adresowany jest dla uczniów klasy II. Wykorzystując naturalną ciekawość świata u dzieci w młodszym wieku szkolnym, pragnę rozbudzić w nich kreatywność, zdolność do poszukiwania nowych rozwiązań, a także ekspresję twórczą”³⁶; Nawrocka określa cele ogólne programu w formie opisowej, a następnie w tabeli zamieszcza powtórzone cele ogólne, cele szczegółowe, ewaluacje i jej narzędzia. W programie brak jest odniesień do metodyki zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej, toteż nie zawiera on propozycji metod pracy z dziećmi, wykorzystywanych materiałów oraz czasu pracy. Wynika to prawdopodobnie z intuicyjnego podejścia autorki do tworzenia programu.

Relatywnie do zawartej na portalu Profesor.pl ogromnej oferty edukacyjnej niewiele jest zaprezentowanych programów autorskich rozwijania zdolności (uzdolnień), kształtowania postaw twórczych oraz rozwijania zainteresowań dzieci w wieku przedszkolnym oraz młodszym wieku szkolnym. Jednym z takich programów jest *Modyfikacja do programu zajęć plastycznych dla uczniów klasy III*, którego autorką jest Katarzyna Obczyńska-Wojenka, nauczycielka nauczania zintegrowanego, pedagog specjalny. We wstępie do zmodyfikowanego programu autorka pisze:

Zadaniem szkoły jest rozwijanie wszelkich zdolności ucznia, dzięki czemu kształtuje on swoją osobowość i zwiększa szansę powodzenia w szkole i w życiu. Sztuki

³⁵ E. Chłód, *Autorski Program z plastyki dla dzieci 3-letnich – „Baw mnie sztuką”*, Profesor.pl, 17.03.2016, <https://profesor.pl/publikacja,30738,Program-nauczania,Autorski-Program-z-plastyki-dla-dzieci-3-letnich-Baw-mnie-sztuka> [dostęp: 27.12.2023].

³⁶ H. Nawrocka, *Kształtowanie twórczej osobowości dziecka*, s. 2, https://www.profesor.pl/mat/pd7/pd7_h_nawrocka_20070514.pdf [dostęp: 27.12.2023].

plastyczne doskonale wpływają na proces kształtowania osobowości i postawy otwarcia na świat. Ich podstawą są przeróżne działania plastyczne. Dają one dziecku radość poprzez oglądanie, dotykanie, manipulowanie, praktyczne działanie. Poprzez działanie plastyczne dziecko okazuje uczucia, wyraża samego siebie, wzbogaca i rozwija własną osobowość. Tworząc prace plastyczne, dziecko doskonali i rozwija własną wyobraźnię i pomysłowość, staje się samodzielne, nabywa umiejętności radzenia sobie, dobierania narzędzi i materiałów potrzebnych do realizacji projektu, wykazywania inicjatywy. Dzieci bardzo angażują się w proces tworzenia i z dumą pokazują swoje prace. Promocja i odpowiednia prezentacja tych prac jest bardzo istotna, ponieważ:

- dowartościowuje autorów prac,
- mobilizuje do twórczego działania,
- jest uwieńczeniem długotrwałego działania.

Zaangażowanie dzieci niepełnosprawnych w ogólnie rozumianą twórczość daje nieocenioną pomoc w procesie wychowania i rewalidacji tych dzieci³⁷.

Program został zmodyfikowany przez nauczycielkę na potrzeby pracy w klasie integracyjnej z dziećmi z różnymi niepełnosprawnościami, niewątpliwie z korzyścią dla wszystkich dzieci, ponieważ autorka w szczególny sposób skoncentrowała się na realizacji zadań skierowanych na diagnozowanie, rozwijanie i kształtowanie zdolności i uzdolnień dzieci, w szczególności ich wyobraźni. Realizowane zajęcia z plastyki poprzedzone są stwarzaniem sytuacji pobudzających pozytywne przeżycia dzieci, sytuacji, w których dzieci są aktywne i jest to np. wspólna zabawa, spacer po okolicy z ciekawym dla dzieci zadaniem do realizacji i inne formy aktywności jak ruch, taniec itp. Jest to program, który może stanowić wzorcowy przykład autorskiego programu rozwijania zdolności, uzdolnień i kształtowania postaw twórczych dzieci.

Należy zauważyć, że od połowy lat 90. nauczyciele rozpoczęli konstruowanie programów autorskich we wszystkich dziedzinach kształcenia, były to jednak działania sporadyczne, do których w głównej mierze zachęcały ośrodki akademickie podejmujące praktyki kształcenia alternatywnego. W tym czasie pod kierunkiem Bogusława Śliwerskiego organizowane były cykliczne konferencje poświęcone pedagogice, edukacji i szkolnictwu alternatywnemu. Była to inspiracja dla realizowania przez nauczycieli akademickich kursów dla studentów projektowania programów autorskich, a w konsekwencji podejmowania przez nauczycieli twórczej działalności związanej z konstruowaniem programów. Wzorem dla powstających programów w początkowym okresie stały się założenia szkół Celestyna Freineta, Marii Montessori oraz Rudolfa Steinera. To właśnie ich programy pozwalały na budowanie edukacji otwartej przede wszystkim na rozwój indywidualny dziecka w atmosferze podmiotowości uczestników procesów edukacyjnych, sympatii, przyjaznego i funkcjonalnego

³⁷ K. Obczyńska-Wojenka, *Modyfikacja do programu zajęć plastycznych dla uczniów klasy III*, Profesor.pl, 31.05.2016, <https://www.profesor.pl/publikacja,31200,Program-nauczania,Modyfikacja-do-programu-zajec-plastycznych-dla-uczniow-klasy-III> [dostęp: 27.12.2023].

środowiska szkoły, twórczości, a nade wszystko rozwijania zdolności/uzdolnień i zainteresowań dzieci. Z przyczyn formalnych (obowiązek realizacji podstawy programowej), organizacyjnych (środowisko szkoły, system klasowo-lekcyjny), trudno jest wprowadzać niektóre rozwiązania metodyczne stosowane w szkołach alternatywnych, stąd popularność ich programów ograniczana jest do tworzenia nielicznych zresztą szkół prywatnych realizujących praktycznie w całości koncepcje wymienionych szkół.

Znaczącym przełomem w działalności projektowej nauczycieli było podjęcie w 1991 r. pod patronatem UNESCO, a z inicjatywy m.in. profesor Barbary Woynarowskiej, organizowania szkół promujących zdrowie, a w ślad za tym konstruowania przez nauczycieli programów kształtowania umiejętności życiowych dzieci i młodzieży, których coraz większa popularność, wynikająca niewątpliwie z potrzeb społecznych i zdrowotnych dzieci i młodzieży, spowodowała wykorzystanie tej koncepcji już nie tylko w projektowaniu programów promocji zdrowia, ale również programów rozwijania aktywności twórczych, zdolności i uzdolnień. Potrzeba kształtowania umiejętności życiowych doprowadziła do zaprojektowania modelu programu autorskiego edukacji zdrowotnej dzieci³⁸.

Warto podkreślić, że model ten pełni swoją funkcję w kształtowaniu innowacyjnych programów edukacji przedszkolnej i zintegrowanej edukacji wczesnoszkolnej, co znalazło swój wyraz m.in. w opracowaniu modelu rozwijania zdolności plastycznych dzieci w projekcie „Nauka – Sztuka – Edukacja”³⁹ i kolejno w badaniach eksperymentalnych zrealizowanych przez Aksman. Przeprowadzone badania i ich wyniki dowodzą, że podstawą konstruowania programów rozwijania zdolności twórczych oraz uzdolnień we wszystkich dziedzinach życia są kształtowane na każdym etapie rozwoju umiejętności życiowe, a w konsekwencji kompetencje, już jako specyficzne, wyspecjalizowane działania uzewnętrzniające zdolności i uzdolnienia podmiotów edukacji. Kompetencje uzewnętrzniane są w sferze poznawczej, intelektualnej, działaniowej oraz emocjonalnej. Ponieważ umiejętności stanowią fundament rozwijania umiejętności specyficznych, symptomatycznych dla poszczególnego rodzaju uzdolnień, to w pierwszej kolejności powinny być rozwijane już od wieku przedszkolnego. Dowiodła tego w swojej pracy eksperymentalnej Szuścik.

Realizowane w latach 2020–2022 kształcenie online na wszystkich poziomach edukacji zwiększyło korzystanie, szczególnie przez studentów, z e-booków, ale również z bardzo bogatej propozycji wartościowych materiałów edukacyjnych, kursów, szkoleń, które oferowane są przez specjalistyczne portale edukacyjne. Aktualna i bardzo wartościowa jest oferta rozwijania twórczej aktywności dzieci ich zdolności/uzdolnień, prezentowana głównie w postaci scenariuszy

³⁸ D. Skulicz, *Droga do autorskiego programu edukacji zdrowotnej*, [w:] *Zdrowie w edukacji elementarnej. Wprowadzenie do konstruowania programów autorskich*, red. eadem, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 103–133.

³⁹ Eadem, *Metody i techniki kształtowania zdolności plastycznych...*, op. cit., s. 317–337.

zajęć warsztatowych na portalu Pedagogika Specjalna – portal dla nauczycieli⁴⁰. W dziale „Uczeń zdolny” zawarte są projekty edukacyjne, programy i scenariusze rozwijania aktywności twórczej dzieci, ich ekspresji plastycznej i językowej oraz kształtowania umiejętności w toku rozwijania uzdolnień specyficznych. Organizowane są również kursy dla nauczycieli, pedagogów i terapeutów rozwijania uzdolnień muzycznych dzieci, np.: „Szkolenie *Zabawy muzyczno-ruchowe z rekwizytami na cztery pory roku* opiera się na metodzie Carla Orffa, Batii Strauss, poznaniu autorskich piosenek i zabaw z wykorzystaniem rekwizytów, instrumentów perkusyjnych oraz elementów body percussion, a także tańców, opracowań ruchowych i praktycznych ćwiczeń umuzykalniających, które można wykorzystywać podczas zajęć tematycznych związanych z różnymi porami roku”⁴¹. Kolejny kurs warty uwagi to kurs online *Wczesne wspomaganie rozwoju dziecka – stymulacja zmysłowa*, który „skierowany jest do osób, w obszarze zainteresowania których znajduje się wczesne wspomaganie rozwoju dziecka, m.in. pedagogów specjalnych, terapeutów, psychologów, nauczycieli wychowawców, pracowników poradni psychologiczno-pedagogicznych, studentów, a także rodziców dzieci”⁴². Udział w wymienionych kursach zwiększa kompetencje osób organizujących działania edukacyjne i wychowawcze w zakresie konstruowania programów autorskich rozwijania zdolności, uzdolnień, zainteresowań oraz kształtowania postaw twórczych dzieci ze specjalnymi potrzebami psychologiczno-pedagogicznymi na każdym etapie ich rozwoju.

Najbardziej „kreatywna” propozycja programowa obejmująca kształtowanie zdolności i uzdolnień dzieci dostępna na portalu Pedagogika Specjalna to Projekt edukacyjny „Kreatywne Prace Plastyczne”. „Międzynarodowy projekt edukacyjny «KREATYWNE PRACE PLASTYCZNE» to nowe wyzwanie edukacyjne[...], do którego warto dołączyć. [...] którego zasięg z roku na rok zwiększył się dwukrotnie. Dotychczas wzięło w nim udział ok. dwa tysiące nauczycieli, tysiąc sto różnych placówek oświatowych, wychowawczych i kulturalnych oraz trzydzieści tysięcy przedszkolaków, uczniów i wychowanków. Organizatorką i pomysłodawczynią projektu jest Beata Grzeszczuk-Nęcza – autorka najpopularniejszego w Polsce edukacyjnego bloga plastycznego „Kreatywne Prace Plastyczne”⁴³. Projekt ma charakter otwarty i daje w zasadzie

⁴⁰ Pedagogika specjalna – portal dla nauczycieli, <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/> [dostęp: 18.09.2022].

⁴¹ Niepubliczna Placówka Doskonalenia Nauczycieli Perfectus, *Zabawy muzyczno-ruchowe z rekwizytami na cztery pory roku*, <https://perfectus.edu.pl/produkt/zabawy-muzyczno-ruchowe-z-rekwizytami-na-cztery-pory-roku> [dostęp: 27.12.2023].

⁴² Pedagogika specjalna – portal dla nauczycieli, *Wczesne wspomaganie rozwoju dziecka-stymulacja zmysłowa - kurs online*, <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/produkt/kurs-online-wczesne-wspomaganie-rozwoju-dziecka-stymulacja-zmyslowa> [dostęp: 27.12.2023].

⁴³ B. Grzeszczuk-Nęcza, *Projekt edukacyjny Kreatywne Prace Plastyczne 2022/23 – zapraszamy do udziału*, Pedagogika Specjalna – portal dla nauczycieli, 20.08.2022, <https://pedago>

nieograniczone możliwości kreowania i realizowania autorskich programów przez nauczycieli, ale i studentów w przygotowaniu prac w zakresie metodyki edukacji przedszkolnej i wczesnoszkolnej. Najważniejsze założenia projektu dotyczą określenia adresatów, którymi są nauczyciele szkół podstawowych, zarówno klas 1–3, jak i nauczyciele plastyki, a także pedagodzy i nauczyciele pozaszkolnych instytucji wychowawczych. Główne cele projektu odnoszą się do rozwijania kreatywności uczestników w toku różnorodnych działań plastycznych. Wyzwalanie potrzeby tworzenia sztuki oraz harmonijny rozwój jednostki są podstawowymi zadaniami do zrealizowania. Działania plastyczne powinny wspierać rozwój, przekazywać wartości motoryki małej, koordynacji wzrokowo-ruchowej, integracji sensorycznej oraz procesów poznawczych. Rozwój wymienionych dyspozycji stanowi fundament kształtowania zdolności i uzdolnień oraz postaw twórczych. Projekt twórczości plastycznej dzieci bazuje na ekologicznym podejściu do przyrody, której piękno jest odzwierciedlane w pracach plastycznych, a wykorzystywane materiały do kreacji dziecięcych dzieł pochodzą często z recyklingu, co pozwala na budowanie postaw proekologicznych. Edukacja plastyczna w tym projekcie jest innowacyjna, twórcza i promuje oryginalność.

„Projekt jest zgodny z podstawą programową wychowania przedszkolnego, edukacji wczesnoszkolnej, plastyki w kl. IV–VIII i szkół specjalnych oraz kierunkiem realizacji polityki oświatowej państwa w roku szkolnym 2022/23”⁴⁴.

Trzecia edycja projektu rozpoczęła się we wrześniu 2022 r., a zakończyła w maju 2023 r. Pełny opis organizacji oraz realizacji projektu zamieszczony jest na blogu edukacyjnym dla nauczycieli pedagogów i terapeutów „Kreatywne Prace Plastyczne”⁴⁵. Obecnie od 14 września 2023 r. trwa kolejna, czwarta edycja.

Zaletą projektu jest m.in. to, że daje podstawę do konstruowania zarówno autorskich programów edukacyjnych opartych na podstawie programowej, jak i autorskich programów rozwijania zdolności i uzdolnień w obszarze edukacji równoległej⁴⁶. I jest to niewątpliwie jedna z najbardziej konkretnych

gika-specjalna.edu.pl/wiadomosci/projekt-edukacyjny-kreatywne-prace-plastyczne-2022-23-zapraszamy-do-udzialu [dostęp: 12.12.2023]. Zob. także *Kreatywne Prace Plastyczne* – blog, <http://kreatywnepraceplastyczne.blogspot.com/> [dostęp: 12.12.2023].

⁴⁴ B. Grzeszczuk-Nędza, *op. cit.*

⁴⁵ *Kreatywne Prace Plastyczne* – blog, *Kreatywne Prace Plastyczne Regulamin Projektu III Edycja*, 3.08.2022, <https://kreatywnepraceplastyczne.blogspot.com/2022/08/kreatywne-prace-plastyczne-regulamin.html> [dostęp: 12.12.2023].

⁴⁶ E. Trempała, *Funkcjonowanie edukacji równoległej w polskim systemie oświaty i wychowania (relacje z badań zespołowych)*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 24, s. 87–104, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/2410/Trempala%20Funkcjonowanie%20edukacji%20rownoleglej%20w%20polskim%20systemie%20oswiaty%20i%20wychowania.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 27.12.2023].

i dostępnych dla wszystkich zainteresowanych droga samokształcenia w zakresie metodyki pracy z dzieckiem zdolnym i uzdolnionym oraz z dziećmi, ale także z dziećmi o specjalnych potrzebach psychologiczno-pedagogicznych, które wykazują zainteresowania sztukami pięknymi.

Zarówno dla nauczycieli wychowania przedszkolnego oraz edukacji wczesnoszkolnej, jak i studentów tych specjalności projekt może być inspiracją do przygotowania autorskich programów innowacyjnego rozwijania zdolności, uzdolnień oraz zainteresowań, do kształtowania postaw twórczych, w pierwszej kolejności nauczycieli, a następnie dzieci, których indywidualny rozwój, jakość kształcenia, a nade wszystko szczęśliwe dzieciństwo powinno być najistotniejszym paradygmatem rozwoju.

Podsumowanie

Konsekwentna postawa pedagogów w prowadzeniu zarówno badań, jak i w podejmowaniu twórczej działalności edukacyjnej zdecydowanie wzbogaca ofertę edukacyjną dla nauczycieli, ale również inspiruje ich do własnych działań projektowych. Działania te, aby mogły być zrealizowane, powinny zostać poprzedzone kształtowaniem kompetencji zawodowych nauczycieli, w tym kompetencji twórczych, czyli projektowych. Przekonanie nauczycieli o potrzebie działalności twórczej jest efektywne szczególnie wtedy, gdy wiedzę i umiejętności przybliżają im i uprzystępniają nauczyciele akademicy. Wiedza dotyczy opisu istoty fenomenu zdolności, uzdolnień oraz twórczości, a także uwarunkowań, zarówno zewnętrznych, jak i osobowych, rozwoju tych dyspozycji.

W odniesieniu do uwarunkowań zewnętrznych w artykule przybliżono koncepcje jakości życia jako najbardziej istotnego uwarunkowania rozwoju dziecka i dorosłego człowieka. Na tę jakość składają się działania edukacyjne, a w wielu przypadkach przede wszystkim tradycja, kultura, zwyczaje, obyczaje, społeczeństwo i polityka. Z kolei jakość edukacji uwarunkowana jest wieloma czynnikami, jednak w artykule, ze względu na jego tematykę, skupiono się na badaniach naukowych, a konkretnie eksperymentalnych, których wyniki, wnioski, a także sformułowane prawidłowości w realizacji procesów twórczych przyczyniły się do wykreowania modeli pracy pedagogicznej rozwijania zdolności, uzdolnień i postaw twórczych głównie w toku działalności plastycznej dzieci. Należy tutaj przypomnieć, że badania eksperymentalne Aksman poprzedzone zostały realizacją międzynarodowego projektu „Nauka – Sztuka – Edukacja”, w którym brali udział pedagodzy-nauczyciele akademicy KAAF. W wyniku przeprowadzonych badań opracowano model rozwijania uzdolnień plastycznych dzieci w młodszym wieku szkolnym, który został zastosowany w badaniach eksperymentalnych Aksman i nadal jest z powodzeniem wykorzystywany w niektórych przedszkolach i szkołach podstawowych w Małopolsce.

Działalność plastyczna ma tutaj szczególne znaczenie, ponieważ aktywność rysunkowa dziecka współgra z rozwojem procesów poznawczych i odgrywa istotną rolę w zasadzie we wszystkich sferach rozwoju dziecka. Prekursor praktyki i teorii rozwoju rysunkowego Stefan Szuman, jak i jego żona Wanda Szuman eksponowali fundamentalne znaczenie rozwoju rysunkowego dzieci dla ich wszechstronnego rozwoju⁴⁷.

Konstruowanie programów edukacyjnych wymaga wielu ukształtowanych umiejętności nauczycieli, a przede wszystkim umiejętności twórczych. W artykule ukazano trzy drogi rozwijania takich umiejętności. Pierwsza to poznanie teoretycznych założeń rozwijania i kształtowania zdolności, uzdolnień i postaw twórczych. Druga to przykłady metodyki edukacji zintegrowanej, inkluzywnej, alternatywnej, pozytywnej. Trzecia droga to przegląd i przekazanie informacji na temat kilku stosowanych programów autorskich, głównie edukacji plastycznej. Osoby zainteresowane mogą się z tymi programami szczegółowo zapoznać, korzystając z przywołanych portali dla nauczycieli. Warto podkreślić, że bardzo wielu nauczycieli zamieszcza na tych portalach swoje prace wynikające z doświadczeń zawodowych, ze szkoleń, w których biorą udział, a przede wszystkim z motywacji do doskonalenia własnego warsztatu pracy, co niewątpliwie świadczy o ich zamiłowaniu do wykonywanego zawodu nieodłącznie związanym z empatią i talentem.

Bibliografia

- Aksman J., *Kształtowanie umiejętności życiowych uczniów klas początkowych: w toku innowacyjnych warsztatów Nauka – Sztuka – Edukacja na przykładzie badań eksperymentalnych*, Societas Vistulana, Kraków 2021.
- Brudnik E., Moszyńska A., Owczarska B., *Ja i mój uczeń pracujemy aktywnie: przewodnik po metodach aktywizujących*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2011.
- Chłód E., *Autorski Program z plastyki dla dzieci 3-letnich – „Baw mnie sztuką”*, Profesor.pl, 17.03.2016, <https://profesor.pl/publikacja,30738,Program-nauczania,Autorski-Program-z-plastyki-dla-dzieci-3-letnich-Baw-mnie-sztuka> [dostęp: 27.12.2023].
- Edukacja małego dziecka*, t. 12: *Kierunki zmian w edukacji i stymulacji aktywności twórczej*, red. E. Ogrodzka-Mazur, U. Szuścik, B. Oelszlaeger-Kosturek, Wydział Etnologii i Nauk o Edukacji Uniwersytetu Śląskiego–Oficyna Wydawnicza Impuls, Cieszyn–Kraków 2017.
- Grzeszczuk-Nędza B., *Projekt edukacyjny Kreatywne Prace Plastyczne 2022/23 – zapraszamy do udziału*, Pedagogika Specjalna – portal dla nauczycieli, 20.08.2022, <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/wiadomosci/projekt-edukacyjny-kreatywne-prace-plastyczne-2022-23-zapraszamy-do-udzialu> [dostęp: 12.12.2023].
- Kreatywne Prace Plastyczne – blog, <http://kreatywnepraceplastyczne.blogspot.com/> [dostęp: 12.12.2023].

⁴⁷ S. Szuman, *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, skł. gł. Książnica „Atlas”, Warszawa 1927.

- Kreatywne Prace Plastyczne – blog, Kreatywne Prace Plastyczne Regulamin Projektu III Edycja, 3.08.2022, <https://kreatywnepraceplastyczne.blogspot.com/2022/08/kreatywne-prace-plastyczne-regulamin.html> [dostęp: 12.12.2023].
- Misiuk A., *Kreatywność dzieci w wieku przedszkolnym i wczesnoszkolnym – tworzenie warunków do rozwoju*, [w:] *Praktyki edukacyjne w środowisku społeczno-wychowawczym. Badania – inspiracje – problemy*, red. M. Kamińska, I. Szczęsna, Ł. Bartosiak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2021, s. 331–357.
- Nauka – Sztuka – Edukacja. Innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie*, red. J. Aksman, Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013.
- Nawrocka H., *Kształtowanie twórczej osobowości dziecka*, https://www.profesor.pl/mat/pd7/pd7_h_nawrocka_20070514.pdf [dostęp: 27.12.2023].
- Niepubliczna Placówka Doskonalenia Nauczycieli Perfectus, *Zabawy muzyczno-ruchowe z rekwizytami na cztery pory roku*, <https://perfectus.edu.pl/produkt/zabawy-muzyczno-ruchowe-z-rekwizytami-na-cztery-pory-roku> [dostęp: 27.12.2023].
- Obczyńska-Wojenka K., *Modyfikacja do programu zajęć plastycznych dla uczniów klasy III*, Profesor.pl, 31.05.2016, <https://www.profesor.pl/publikacja,31200,Program-nauczania,Modyfikacja-do-programu-zajec-plastycznych-dla-uczniow-klasy-III> [dostęp: 27.12.2023].
- Ostrowska A., *Twórcze myślenie dzieci w wieku przedszkolnym*, [w:] *Pedagogika przedszkolna. Oblicza i poszukiwania*, red. M. Magda-Adamowicz, A. Olczak, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2014, s. 252–264.
- Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://www.ore.edu.pl/> [dostęp: 17.09.2022].
- Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Dobre praktyki – SOT i MOT*, 6.07.2012, <https://www.ore.edu.pl/2012/07/dobre-praktyki-formatki-sot-mot> [dostęp: 12.12.2023].
- Ośrodek Rozwoju Edukacji, *Specjalne potrzeby edukacyjne – Edukacja najmłodszych*, <https://www.ore.edu.pl/2015/02/specjalne-potrzeby-edukacyjne/> [dostęp: 27.12.2023].
- Pedagogika specjalna – portal dla nauczycieli, <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/> [dostęp 18.09.2022].
- Pedagogika specjalna – portal dla nauczycieli, *Wczesne wspomaganie rozwoju dziecka – stymulacja zmysłowa – kurs online*, <https://pedagogika-specjalna.edu.pl/produkt/kurs-online-wczesne-wspomaganie-rozwoju-dziecka-stymulacja-zmyslowa> [dostęp: 27.12.2023].
- Profesor.pl – serwis edukacyjny, <https://profesor.pl/> [dostęp: 17.09.2022].
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 9 sierpnia 2017 r. w sprawie zasad organizacji i udzielania pomocy psychologiczno-pedagogicznej w publicznych przedszkolach, szkołach i placówkach (Dz.U. z 2017 r., poz. 1591 ze zm).
- Skulicz D., *Badania w działaniu (action research)*, [w:] *Orientacje w metodologii badań pedagogicznych*, red. S. Palka, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1998, s. 113–121.
- Skulicz D., *Droga do autorskiego programu edukacji zdrowotnej*, [w:] *Zdrowie w edukacji elementarnej. Wprowadzenie do konstruowania programów autorskich*, red. D. Skulicz, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2004, s. 103–133.

- Skulicz D., *Metody i techniki kształtowania zdolności plastycznych dzieci w młodszym wieku szkolnym*, [w:] *Nauka – Sztuka – Edukacja. Innowacyjny model diagnozy, metod, form pracy i opieki nad uczniem zdolnym plastycznie*, red. J. Aksman, Wydział Psychologii i Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. Andrzeja Frycza Modrzewskiego, Kraków 2013, s. 317–335.
- Stainton Rogers W., *Promocja lepszego dzieciństwa: konstrukcje troski o dziecko*, [w:] *Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, oprac. M.J. Kehily, tłum. M. Kościelniak, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008, s. 173–197.
- Szmidt K.J., *Pedagogika pozytywna: twórczość – zdolności – mądrość zespolone*, [w:] *Zasoby twórcze człowieka. Wprowadzenie do pedagogiki pozytywnej*, red. K.J. Szmidt, M. Modrzejewska-Śmigulska, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2013, s. 13–40.
- Szuman S., *Sztuka dziecka. Psychologia twórczości rysunkowej dziecka*, skł. gł. Książnica „Atlas”, Warszawa 1927.
- Szuścik U., *Bazgrota w twórczości plastycznej dziecka*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2019.
- Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, red. W. Limont, Oficyna Wydawnicza Impuls, Kraków 2004.
- Trempała E., *Funkcjonowanie edukacji równoległej w polskim systemie oświaty i wychowania (relacje z badań zespołowych)*, [w:] „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Bydgoszczy. Studia Pedagogiczne” 1996, z. 24, s. 87–104, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/2410/Trempala%20Funkcjonowanie%20edukacji%20rownoleglej%20w%20polskim%20systemie%20oswiaty%20i%20wychowania.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 27.12.2023].
- Tyborowska V., *Wiesława Limont (red.), Teoria i praktyka edukacji uczniów zdolnych*, s. 204–207, <https://przegladpedagogiczny.ukw.edu.pl/archive/article/459/wieslawalimont-red--teoria-i-praktyka-edukacji-uczniow-zdolnych-krakow-2004/article.pdf> [dostęp: 7.12.2023].
- Wolny B., *Nowoczesne koncepcje wspierania uzdolnień i zdolności uczniów*, Ośrodek Rozwoju Edukacji, <https://www.ore.edu.pl/wp-content/plugins/download-attachments/includes/download.php?id=4891> [dostęp: 12.12.2023].
- Wprowadzenie do badań nad dzieciństwem*, oprac. M.J. Kehily, tłum. M. Kościelniak, Wydawnictwo WAM, Kraków 2008.
- Zarządzenie nr 18 Ministra Edukacji Narodowej z dnia 30 czerwca 1993 r. w sprawie zasad i warunków prowadzenia działalności innowacyjnej i eksperymentalnej przez szkoły i placówki publiczne (Dz. Urz. MEN nr 6, poz. 20).

